

In gesprek met *Loek Halman*

Durk Hak & Rein Nauta

De presentatie eind november 2011 tijdens een internationaal congres over waarden in Europa en Nederland van de *Atlas of European Values* en het boek *Respect man!* vormden de aanleiding om met Loek Halman ‘in gesprek’ te gaan. Beide boeken zijn voortgekomen uit het langjarige project, de *European Value Study (EVS)*. De *EVS*-onderzoeken zijn rond het einde van de jaren 1970 begonnen door de *European Value Systems Study Group*, een informeel en internationaal gezelschap van sociale wetenschappers onder de bezielende leiding van de Leuvense hoogleraar Jan Kerkhofs s.j. en de Tilburgse hoogleraar Ruud (Alphons) de Moor (1928 – 2001).

De kernvraag was: ‘kennen de Europeanen gemeenschappelijke waarden?’, en daarop aansluitend de vraag ‘in welke richting ontwikkelen deze waarden zich?’. Het zal geen verbazing wekken dat gezien de achtergrond van onderzoekers als Kerkhofs en De Moor ook vragen als ‘blijven christelijke waarden het leven en de cultuur doordesemen en zo niet, wat komt er dan voor in de plaats?’ in de onderzoeken een plaats kregen. Het onderzoek was in eerste instantie voornamelijk gericht op het zoeken naar en beschrijven van herkenbare ontwikkelingen. Of zoals de Nijmeegse godsdienstsocioloog Osmund Schreuder (1925 – 2006), één van de leidende figuren van het Nijmeegse SOCON (Sociaal Culturele Ontwikkelingen in Nederland) project, het zo mooi omschreef: ‘wat wij schilderen is het wolkendek waaronder alles plaats vindt’.

In 1981 ging het eerste grootschalige surveyonderzoek van start. Thans wordt de vijfde golf van onderzoeken voorbereid. De eerdere vervolgseries vonden plaats in 1990, 1999 en 2008, uiteindelijk in 45 Europese landen en regio’s – toen men begon waren het er tien – waarbij als *spin off* de *World Values Surveys* met Ronald Inglehart als coördinator een eigen traditie vormen.

Centraal in de coördinatie van al het *EVS*-onderzoek staat Loek Halman, onderzoeker en docent, verbonden aan de *Universiteit van Tilburg*. Hij werd in 1956 in Middenmeer in de in 1930 drooggelegde Wieringermeer geboren – een laboratorium voor sociale ontwikkeling en vernieuwingen, en een kweekplaats van een nieuwe samenleving, maar verhuisde naar Noord-Brabant toen het werkterrein van zijn vader daar kwam te liggen. Na de middelbare school studeerde hij sociologie aan de toen nog *Katholieke Hogeschool Tilburg*. Hij is in 1984 afgestudeerd, met als hoofdvakken sociologie van de ruimtelijke

ordering, en methoden en technieken van onderzoek. Hij promoveerde in 1991 aan dezelfde universiteit bij Ruud de Moor en Jacques Hagens op het proefschrift *Waarden in de westerse wereld. Een internationale exploratie van de waarden in de westerse samenleving*.

Wie hem heeft zien optreden op congressen en symposia weet dat hij te bescheiden is over de wetenschappelijke resultaten van het waardenonderzoek. Desgevraagd naar het waarom van deze bescheidenheid haalt hij een uitspraak van zijn oud-collega Wil Arts aan, die altijd zei: ‘voor het bezingen van eigen roem, hebben we niet doorgeleerd’. Hoewel de EVS-studies grote internationale bekendheid genieten en in het onderwijs en door vele beleidsmakers worden gebruikt, zegt Loek Halman over de erkenning van zijn werk: ‘Publicaties zoals de *Atlas of Respect Man!* tellen niet mee als wetenschappelijke output. Daarvoor moeten we in ISI Journals met een hoge impact score publiceren. Een artikel in de *American Sociological Review* is zo ongeveer het hoogste wat je als socioloog kunt bereiken, maar tot nu toe zijn we daar niet in geslaagd.’

Terug naar de boeken. Toch wel wat verrassend blijkt *Respect man!* de eerste specifiek aan Nederland gewijde studie te zijn. In de studie wordt weergegeven wat normaal is in Nederland. De titel zou daarom misschien beter hebben kunnen luiden: “Doe effe normaal, man!”, een reactie die zeer actueel zou zijn. ‘De gebruikte titel, bedacht met het oog op de publiciteit, die past bij de onrust over de schijnbaar toenemende dominantie van de straatcultuur in ons vaderland’, zegt Loek Halman. ‘Om aandacht van beleidsmakers en van journalisten te trekken moet je met zo’n titel komen.’ De ondertitel van *Respect man!* thematiseert het boek als een verslag naar solidariteit, tolerantie – en het eventuele gebrek daaraan – en andere moderne waarden in onze samenleving.

‘Met die straatcultuur valt het heel erg mee’, zegt Loek Halman, ‘het individualisme lijkt misschien ver doorgesloten in ons land, maar desondanks blijft de betrokkenheid op de samenleving, ook bij jongeren, nog steeds groot. Zij zijn vaker donateur, doen meer vrijwilligerswerk en tonen zich vaker politiek actief dan vroeger. Jongeren lijken zelfs wat behoudender te worden. Goede manieren en gehoorzaamheid, respect en spaarzaamheid worden nog steeds belangrijk gevonden.’ Loek Halman relateert dan ook de frequente krantenkoppen waarin de teloorgang van de Nederlandse beschaving wordt aangekondigd. De blijvende betekenis van traditionele normen en waarden illustreert hij aan de hand van een simpel voorbeeld. ‘Nederlanders kopen nog steeds een kaartje voor het openbaar vervoer, terwijl de pakkans op zwart rijden zeer gering is. Hoe komt dat? Gewoonte, angst publiekelijk te kijk te

worden gezet, of is er sprake van een actief normbesef, dat je nu eenmaal hoort te betalen voor het vervoer in tram en trein?’

De veranderingen die in de afgelopen decennia te zien waren, zijn betrekkelijk persistent. Er is nog steeds sprake van doorgaande individualisering. ‘Het houdt in dat traditionele opties veel minder vanzelfsprekend zijn geworden en vervangen worden door meer moderne waarden. Het betekent ook dat traditionele instituten zoals de kerk en het huwelijk aan betekenis en invloed hebben ingeboet. Verder is er over de jaren heen sprake van een steeds toenemende tolerantie ten opzichte van homoseksualiteit, abortus en euthanasie, zij het dat ouderen, moslims en protestanten, en mensen met een lage opleiding deze veranderingen eerder afwijzen, zij zijn wat minder tolerant.’

Velen vinden Nederland een goed land om in te wonen. Onafhankelijk van hun inkomen geven Nederlanders hun leven een gemiddeld cijfer van 7,5 - 8. De verschillen in waardering tussen hoge en lage inkomens blijken bovendien klein: de waardering van mensen die in het hoogste inkomenskwartiel zitten en die van mensen in het laagste verschilt maar een halve punt. Met betrekking tot verschillen in doen en denken blijkt godsdienst steeds minder een relevante verklarende factor te zijn in de steeds verder gesecculariseerde samenleving. Het is voor Loek Halman duidelijk dat de kerken nog wel een boodschap aan de mensen in de samenleving willen brengen maar dat de samenleving geen boodschap aan de kerken meer heeft. Hij voegt daar aan toe: ‘Kerken zijn en blijven autoritaire organisaties waar ‘individualisten’ niet veel hebben te zoeken.’ De kerk speelt (in Nederland) dan ook een beperkte rol met betrekking tot de beïnvloeding van de waardenoriëntaties van de Nederlanders. De ooit voorspelde gevolgen van kerkverval voor een afbrokkeling van de cohesie in de samenleving zijn tot nog toe uit gebleven. Conclusie: zoals in steeds meer landen in Europa, maar vooral in de Scandinavische, hecht men in Nederland belang aan postmoderne waarden als zelfexpressie, emancipatie en de kwaliteit van het leven, dankzij een steeds toenemende sociale en economische bestaanszekerheid, en aan het belang van individuele prestaties, rationeel gezag en economische vooruitgang die de samenleving meer kleuren dan traditionele familieopvattingen en een sterke gemeenschapszin.

Aan het einde van het gesprek komt ook de nieuwe *Atlas of European Values* ter sprake. Loek toont het boekwerk met enige trots. Het is inderdaad een fraai boekwerk geworden. De atlas blijkt ook geschikt te zijn voor het middelbare onderwijs bij de aardrijkskunde-, geschiedenis- en maatschappijlessen. De Fontys lerarenopleiding in Tilburg heeft een website ontwikkeld (in 7 talen op: <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu>) waar de *Atlas* en de

gegevens van het Europese waardenonderzoek toegepast worden in een groot aantal opdrachten voor scholieren in het middelbare onderwijs.

Literatuur

Halman, Loek & Inge Sieben (red.) (2011),

Respect man! Tolerantie, solidariteit en andere moderne waarden, Tilburg: Celsus juridische uitgeverij, pp. 274, ISBN 9789088630767.

Halman, Loek, Inge Sieben & Marga van Zundert (2011),

Atlas of European Values. Trends and Traditions at the turn of the Century, Leiden: Brill, xv, pp. 137, ISBN 9789004207059.

